

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 93 1972

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Informationsindustri AB, Uppsala 1973

vetenskapens inverkan, ger dock givetvis Martinsons diktning det bästa exemplet på. Bergsten visar — paradoxalt nog genom att misslyckas med ett tolkningsförsök av dikten Förvandlingens ord i Vagnen — hur himmelens bok här är skriven inte »med den gudomliga uppenbarelseens mystiska ord utan med matematiska tecken och symboler». Därmed har, med Bergstens lite högtidliga formulering, poesins språk nått fram till Galilei ståndpunkt, en aspekt helt i enlighet med hans grundsyn att poesins envisa kvardröjande i de gamla korrespondens-traditionerna mitt i naturvetenskapens expansion är ett tecken på eftersläpning och att ett emotionellt upplevbart införlivande av den vetenskapliga världsbilden är den stora uppgift som väntar dikten.

Den kanske oftast använda metaforen med utgångspunkt i det äldre analogisystemet är stjärnan speglad i källan, havet eller någon annan vattenyta. Bergstens genomgång innefattar också här bl. a. Lagerkvist och Martinson, men det är frågan om inte avsnittet om Sjöstrand och oceanografin här tilldrar sig det största intresset, kanske beroende på att denne diktare som både omfattar kristen tro och naturvetenskapliga kunskaper så tydligt illustrerar det moderna poetiska språkets dilemma och vägarna ut ur detta.

I några avslutande punktstudier belyser Bergsten de kosmiska analogiernas betydelse för några enskilda diktare: Ekelunds förankring i symbolismens ideella skönhetsuppfattning; Edith Södergrans kosmiska motiv och deras släktskap med Nietzsche och tysk expressionism, som han övertygande sannolikhgör; Birger Sjöbergs omedvetna närhet till den hermetiska traditionen — här drar Bergsten kanske inte en tillräckligt skarp gräns mellan idéhistoriska kunskaper och den litterära traditionens egen inneboende transformativa kraft —; samt Ekelöfs jagför-intelse och jagförgudning i sent på jorden. Trots de insiktsfulla analyserna belyser dock Bergsten i Ekelöf-avsnitten inte riktigt väl det moderna lyrikspråkets associativa och fragmentariska karaktär och funktioner i relation till analogisystemet. Det är uppenbart också i ett tidigare avsnitt om Lindegren och själens istid, även om det fungerar bättre där. Den centrala uppgiften bör här vara att närmare undersöka vilket funktionellt samband den modernistiska poesins språk har med de idéföreställningar det pekar på utan att i egentlig mening artikulera.

En viss otydlighet i tolkningarna blir nu nästan med nödvändighet följden av Bergstens idéanalytiska studier i den moderna lyriken, men en sådan invändning blir nu endast en smärre schattering i ett positivt helhetsintryck.

Det är en väsentlig och angelägen studie Bergsten skrivit. Inte minst genom att ständigt interfoliera sin framställning med synpunkter på analogitänkandets fundamentala betydelse för människans psykologiska balans, får han dikten sega kamp att bevara och samtidigt transformera de traditionella korrespondenssystemen att framstå som ett dramatiskt stycke samtida idéhistoria, sådan den nu speglas i svensk lyrik.

Ingemar Algulin

Peter Hallberg: *Halldór Laxness*. Translated by Rory McTurk. Twayne's World Authors Series 89. Twayne Publishers, Inc. New York 1971.

Scandinavica. Special issue devoted to the work of Halldór Laxness. Edited by Sveinn Skorri Höskuldsson and published on the occasion of Halldór Laxness's 70th birthday, 23 April 1972. Academic Press. London & New York 1972.

Laxnessforskningen har länge dominerats av göteborgsdokenten Peter Hallberg. Förutom sin grundläggande tvåbandsmonografi, *Den store vävaren. En studie i Laxness ungdomsdiktning* (1954) och *Skaldens hus. Laxness diktning från Salka Valka till Gerpla* (1956), har han publicerat en rad specialuppsatser om den isländske nobelpristagaren. Lagom till Laxness' 70-årsdag har han givit ut en ny bok, *Halldór Laxness* (New York 1971), översatt till engelska av Rory McTurk. Boken ingår i Twayne's world author series (TWSA 89).

Boken är en utmärkt introduktion till Laxness' författarskap, behändig till formatet (ca 200 sidor) och försedd med en värdefull selektiv bibliografi. Den är huvudsakligen baserad på Hallbergs egna forskningar; notaparatens innehåller knappast en enda hänvisning till de övriga Laxness-forskare som nämns i bibliografin, vilket måhända är en smula njugett. Hallberg har så vitt jag kan se fått med det värdefullaste ur sin tidigare monografi — och lite till. Boken är kronologiskt upplagd. Efter ett för en internationell publik välbehövt inledande kapitel om den isländska bakgrunden följer en serie koncentrerade men pedagogiskt disponerade analyser av de olika vären från genombrottsromanen *Den store vävaren* från Kashmir (som kom redan 1927 men alltjämt bara föreligger på isländska) till och med *Gerpla* (1952). I ett avslutande kapitel skildras Laxness' senare utveckling.

Förkortningarna av den tidigare monografin har framför allt fått gå ut över sådana avsnitt

som hade ett mera lokalt isländskt intresse. Dessutom har tyvärr det intressanta om än skissartade slutkapitlet om Laxness' stil fått utgå. Detta betyder dock inte att Hallberg försummat denna aspekt; stil och berättarteknik uppmärksammas i stället vid analyserna av de olika verken. Den biografiska bakgrunden behandlas redan tidigare med lätt hand av Hallberg, som synes stå Laxness nära. I den nya boken kommer dylika synpunkter i ännu högre grad i bakgrunden. Tyngdpunkten ligger nu som tidigare på verkens idéinnehåll och deras förbindelser med den omgivande politiska och sociala verkligheten. Dessutom uppmärksammas Laxness' litterära inspirationskällor och hans förhållande till den isländska kulturtraditionen.

Tyvärr har boken tagit mycket lång tid att producera. Man märker till sin häpnad att författaren sitter och skriver slutkapitlet i oktober 1967. Han har således inte kunnat behandla de två senaste romanerna, *Själavård* vid jökeln (1968) och *Sockenkrönika* (1970). Dessa verk nämns dock i ett kronologiskt index över författarens liv och verk. Detta index täcker dock inte ens hela år 1970; teaterpjäsen *Úa*, en dramatisering av *Själavård* vid jökeln, finns sålunda inte med.

Det är synd att Hallberg fått sätta punkt så tidigt, och det känns överhuvudtaget lite snopet att Laxness' synnerligen intressanta utveckling efter *Gerpla* bara kunnat få 22 sidor. Särskilt saknar jag ett kapitel om hans märkvärdiga absurdistiska dramatik. Men det gör antagligen Peter Hallberg också; det är ju han som introducerat denna dramatik i Sverige. Han har uppenbarligen haft svåra dispositionsproblem att brottas med. Vad skulle strykas, om boken skulle omfatta blott 200 sidor, men innehålla mera om de senare verken? Inget kapitel överskrider nu 27 sidor. Det hade blivit en stump här, och en där — kanske mest ur referaten av de olika böckerna, där Hallberg citerar förhållandevis generöst. Uppgiften är inte avundsvärd, men den som vet hur väl insatt Hallberg är också i Laxness' senaste produktion kan inte annat än beklaga att han inte tagit sig an den.

Peter Hallberg medverkar också i det Laxness-supplement, som tidskriften *Scandinavica* publicerade på diktarens 70-årsdag den 23 april 1972. Redaktör för häftet är den isländske professorn Sveinn Skorri Höskuldsson, och bi dragsgivarna kommer från åtta olika länder. Uppsatserna, som är skrivna på engelska, tyska och franska, ompänner Laxness' hela författarskap.

Författarna uppehåller sig främst vid berättartekniska och stilistiska problem. Endast en

av dem går utanför detta mönster; amerikanen Thomas Markey, som i en kort uppsats vill se romanen *Salka Valka* som ett exempel på »socialrealism». Flickan *Salka Valka* är, menar han, »typisk» på just det sätt som den litterära realismens främste förespråkare, Georg Lukács, ville ha det; hon speglar »all the forces of social change in movement at a particular time». Markeys analys av de bakomliggande samhällsförhållandena är dock alltför mager för att uppsatsen skall bli riktigt spännande. Dessutom går han helt förbi det metafysiska inslaget i boken. Den handlar ju inte bara om de fattigas svåra sociala situation i ett isländskt fiskeläge under 1900-talets första decennier, utan också, som Peter Hallberg framhäver i sin nya bok, om den lidande människan överhuvudtaget — i alla tider och samhällen.

Medarbetarna i *Scandinavica*-supplementet har enligt min mening med rätta ställt Laxness' konstnärliga verkningssmedel i centrum för sina undersökningar. Dessa har tidigare inte uppmärksamrats särskilt mycket. Däremot har man redan i stor utsträckning utrett hur samtidsproblemen och förhållandena på Island speglas i Laxness' diktning. Också hans idémässiga utveckling har i viss mån klarlagts. Men — det är mycket svårt att riktigt komma åt hans livssyn och hans värderingar utan en noggrann analys av hans uttrycksmedel — som är långt mera komplicerade än vad det kan förefalla vid första ögonkastet. Laxness arbetar ofta med underfundiga ironier och paradoxer och har, när det gäller berättartekniken, alltid varit en experimenterator, som givit nära nog varenda bok sin särskilda form. Hans utveckling från den kaotiska, programmatiskt moderna genombrottsromanen över de patetiska trettitalseposen till den kryptiska och teaterliknande *Själavård* vid jökeln är ytterst intressant. Vad är det egentligen som har förändrats, och vad är det som är sig likt?

Dessa frågor snuddar flera av *Scandinavica*-författarna vid. I allmänhet undviker de dock att besvara dem. Frågorna är stora och svåra och förutsätter ingående undersökningar av de enskilda verken. Alltså har forskarna i regel fördjupat sig i en enda bok — oftast med ögonen öppna för att stil, berättarteknik och idéinnehåll är intimt sammanvävda med varandra.

Den uppsats som kanske tydligast visar hur nära det är mellan Laxness' stil och hans ställningstaganden är irländaren Roderick McTurks stimulerande uppsats om eskimåkapiteln i *Gerpla*. Forskarna har i allmänhet betraktat eskimåernas fredliga liv på Grönland som Laxness' alternativ till det som hela boken vill angripa: vikingarnas våldsmentalitet. McTurk me-

nar nu att detta är en felsyn — man har inte uppmärksammat Laxness' tydliga ironi. Eskimåerna, som äter rutten fisk och framkväder löjliga körsånger, ställs likaväl som vikingarna i kontrast till det som är Laxness' verkliga ideal i Gerpla: Tormodurs fredliga bondeliv tillsammans med hustru och barn på Island. McTurk hävdar att eskimåkapiteln bör analyseras med samma försiktighet som Swifts skildring av Gulliver i hästarnas land — som möjligen föresvävat Laxness.

McTurks huvudsynpunkt är säkert riktig, även om han överdriver både likheterna med Gullivers resor och Laxness' ironi. Laxness prisade dock året efter Gerpla uttryckligen eskimåerna och berömde särskilt deras fredlighet. Han tillade dessutom: »I should like to be one very much, next to being an Icelander.» Laxness kan ju tycka mycket bra om eskimåerna och deras sätt att leva, samtidigt som han tycker ännu bättre om sitt eget hemland.

Också fransmannen Régis Boyers mångsidiga analys av kompositionen i Gerpla visar i hur hög grad bokens struktur är genomträngd av Laxness' egen personlighet. Resultatet av undersökningen blir nämligen att det som i första hand håller samman boken är Laxness' eget temperament — som bl. a. tar sig det uttrycket att det sätter sig över alla traditionella kompositionsprinciper. Om Laxness' närvaro i sitt verk handlar också Peter Hallbergs uppsats om dialogen i Islands klocka. Hallberg framhäver dialogens »episka» karaktär; personerna får uttrycka författarens eget patos för Island och dess historia på ett sätt som nästan upphäver realismen och stundom gör dialogerna till skensamtal.

Laxness, som särskilt i trettitalsverken på detta sätt levde sig in i sina gestalter och fyllde dem med sina egna känslor, har sedermera avlägsnat sig från dem. I de senare verken får personerna ofta framträda enbart genom sina ord och handlingar, regisserade av en författare som blivit alltmera återhållsam med sitt eget patos. Romanerna har blivit mera lika dramer — Laxness har också under senare år skrivit en rad teaterpjäser.

I sin senaste roman, Sockenkrönika, arbetar han, som dansken Preben Meulengracht Sørensen visar i en utmärkt analys, på ett annat sätt. Här har han nämligen fört in en berättare, som hela tiden noggrant dokumenterar det han skildrar — samtidigt som han ofta kallar sig själv »undertecknad» för att ange sin egen betydelselöshet. Laxness söker alltså inte här skapa en »scenisk» illusion, men åstadkommer ändå en stark trovärdighet genom att försvinna bakom den samvetsgranne berättaren, som tydligen

växt upp i Mosfellsdalen, där handlingen utspelas, precis som Laxness själv.

I en annan av bokens uppsatser hävdar ryskan Svetlana Nedelyaeva-Steponavichiene att Laxness redan i trettitalsromanen om Olafur Karason sökte dölja sig bakom sitt verk. Också här arbetade han, menar hon, med en slags berättarroll. Laxness skulle nämligen låta Olafur Karason själv berätta hela historien — i tredje person. Romanen liknar således Divina Comedia, där författaren på samma sätt (?) är sitt eget verks huvudperson. Uppsatsförfattarinnan finner också andra likheter med Dantes verk. Olafur är således, räknar hon ut, omkring 35 år när han i slutet av romanen vandrar upp mot jökeln, och ungefär samma ålder bör huvudpersonen Dante ha uppnått när han, »half-way through the earthly world», går ner i Inferno — i början av dikten.

Jag kan inte finna annat än att både Dante-parallellerna och idén om att det är Olafur själv som berättar är i äventyrligaste laget, minst sagt. Laxness, som ju bygger på en autentisk berättelse, Magnús Hjaltasons självbiografi, har i hög grad levt sig in i sin hjälte. Som berättare befinner han sig mycket nära denne och händelserna ses för det mesta från dennes synvinkel. Men han låter honom aldrig helt ta över, och därför har han heller inte låtit romanen bli en jagberättelse. Det är Laxness, eller berättaren Laxness, som fyller berättelsen om Olafur med patos och medkänsla och inte Olafur själv.

Bara två av författarna har intresserat sig för ämnen eller teman som löper rakt igenom Laxness hela författarskap — och därför speglar dennes komplicerade utveckling. Islänningen Steingrímur J. Þorsteinsson skriver om Laxness och de isländska sagorna och visar hur Laxness' ursprungliga fientlighet så småningom förbyts i beundran. Undan för undan har han, som tidigare antytts, i sina böcker utvecklat en berättarteknisk »objektivitet» som kan erinra om sagoberättarnas. Också Laxness' lakoniska stil, full av understatements, erinrar om islänningasagornas. Liksom sagoförfattarna vill han dessutom inte bara vara konstnär utan också historiker, vilket bl. a. hans senaste roman vittnar om.

Om Laxness' förhållande till Island och det isländska handlar även tysken Wilhelm Frieses uppsats. Han har slagits av likheten mellan de båda romantitlarna »Kristnihald undir Jökli» (Själavård vid jökeln, 1968) och »Undir Helgahnúk» (Under det heliga berget, 1924); den senare boken kom ut i en ny upplaga 1967, då Laxness var i färd med Själavård vid jökeln. Detta har blivit utgångspunkten för en jäm-

förelse mellan de båda romanerna. Jämförelsen blir i och för sig inte särskilt givande, men Friese snuddar vid intressanta frågeställningar. För det första: vilken roll spelar den isländska naturen, och särskilt fjällen och jöklarna, i Laxness' diktning? För det andra: hur mycket av den mystiskt präglade livsåskådning som numera sätter sin prägel på Laxness' verk går tillbaka ända till Laxness' katolska period på 1920-talet?

Friese besvarar inte dessa frågor, men hans uppsats ger en antydning om hur givande ett studium av centrala symboler och motiv i Laxness' författarskap måste vara. Det är i fåglarnas skrik och jökelnas skönhet som Laxness finner nyckeln till världsgåtan. Det är också här som forskaren finner några av nycklarna till den isländske författarens eget författarskap.

Ulf Boëthius

Raymond M. Olderman: *Beyond the Waste Land: The American Novel in the Nineteen-Sixties*. Yale University Press 1972.

Den moderna amerikanska prosan är rikt varierad. Att finna en gemensam nämnare är praktiskt taget omöjligt. En studie av 60-talets roman skulle kunna koncentreras till social realism eller politisk-social protest. För Olderman är emellertid den väsentligaste litterära riktningen den som smälter samman verklighet och fiktion, som lämnar den trygga förankringen i den värld vi ser omkring oss och i stället söker sig in i en tillvaro som liknar fabelns värld. Personerna förvandlas till ett slags seriefigurer, och absurditeter och svart humor bildar en sär egen bakgrund.

Många av de nya författarna ser verkligheten som en ond saga där en enorm, effektiv men statisk maktinstitution har förkvävt individen. Det sökande efter en identitet och den resa mot ett mål i fjärran som dominerade under 50-talet har nästan helt försvunnit. Den oftast återkommande metaforen är enligt Olderman ett öde land, där emellertid de traditionellt romantiska berättardragen blivit ett verktyg för att fånga livets absurditeter i en bisarr skrattpiegel. Det finns alltså en klar anknytning till den »American tradition of romance», som tidigare utförligast diskuterats i Richard Chases *The American Novel and Its Tradition*.

Oldermans urval av författare inskränker sig till åtta; han undviker avsiktligt att ta med dem som redan gjort sig ett namn under 50-talet. Detta orsakar naturligtvis att några nykomlingar ännu inte är kända för en större

publik i Sverige. Det gäller väl närmast Ken Kesey, Stanley Elkin, Thomas Pynchon och Peter S. Beagle. Olderman kallar Elkin en av de största talangerna i dag; han menar vidare att »understanding Thomas Pynchons novel *V. is like understanding the twentieth century*», och apropå Peter S. Beagles *The Last Unicorn* säger han: »The rediscovery of wonder in the world may ultimately be the best our decade can offer as a substitute for a truly accepted mythology to move us out of the waste land ... (The unicorn) is the dream we have forgotten how to see, the thing whose absence makes our world a waste land; she is renewal and rebirth, the lost fertility and potency of life.»

Innan Olderman nått fram till denna positiva livsuppfattning, har han också skarpsinnigt diskuterat romaner av John Barth, Joseph Heller, John Hawkes och Kurt Vonnegut. *Beyond the Waste Land* är en begränsad studie i nutida amerikansk roman, men det är en fascinerande och lärorik översikt, vars värde ökas av den omfattande bibliografi som åtföljer den.

Lennart Peterson

Könsroller i litteraturen från antiken till 1960-talet under redaktion av Karin Westman Berg. Bokförlaget Prisma. Sthlm 1968.

Könsdiskriminering förr och nu. Litteratursociologiska och historiska studier samlade av Karin Westman Berg. Bokförlaget Prisma. Sthlm 1972.

Karin Westman Berg står som redaktör för två uppsatsantologier, som fyller en stor lucka inom vår historiska och litterära forskning. Tillsammans lämnar de ett väsentligt bidrag till ett sällsynt försummat ämnesområde, nämligen kvinnans historia. Böckerna är mycket välredigerade och belyser kvinnans roll och synen på det kvinnliga genom tiderna på ett lika mångsidigt som uppslagsrikt sätt.

Asta Ekenvall inleder »Könsroller i litteraturen från antiken till 1960-talet» genom en idéhistorisk översikt av begreppen manligt och kvinnligt. De har rötter som sträcker sig ända ned till antikens myt- och sagovärld. Genom Aristoteles fick de folkliga och allmänna föreställningarna vetenskaplig sanktion. Mannen var den överlägsne och aktive, impulsgivare och idébärare, medan kvinnan betraktades som den passiva och mottagande parten — »en i utvecklingen hämmad man». Dessa idéer uppstogs sedan av kyrkan — via skolastiken — och blev därför ovanligt seglivade.